

10. Savenko S. Y. (2004). Post-modernizm: between the elite and the masses. The XX-th century art: the elite and the masses: col. of articles. N. Novgorod: Nizhegorod. Conservatory Publishing house, 46–57 [in Russian].
11. Silvestrov V. (2011). Wait music. Lectures – discussions. Based on meetings organized by Sergei Pilyutykov. Kyiv: Duh i Litera [in Ukrainian].
12. Suprun O. V. (2011). The art of jazz as a form of intercultural music interaction. Manuscript. Kyiv: The National Academy of Senior Specialists of Culture and Art [in Ukrainian].
13. Syrov V. A. (2004). Popular song and a masterpiece (on the problem of concepts annihilation). The XX-th century art: the elite and the masses. N. Novgorod: Nizhegorod. Conservatory Publishing house, 280 – 288 [in Russian].
14. The festival "Steps to Heaven". Mission and philosophy [Electronic resource] // <http://www.shodydoneba.com.ua/mission.html>
15. Tsuker A. M. (2001). Mass music forms in the context of culture. Domestic mass music: 1960-1990s. Moscow, vol.3, 453-514 [in Russian].
16. Cherednichenko T. V. (1999). Music in the history of culture. vol. 1, 2. Moscow: Allegro-Press [in Russian].
17. Svitlo Concert. Projects [Electronic resource] // <http://svitloconcert.com/category/projects> [in Russian].

УДК 786.8+78.071.4

Співаченко Оксана Святославівна,
аспірантка Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв
spivachenko1809@gmail.com

ФЕДІР СТРАВІНСЬКИЙ ТА УКРАЇНА: ІСТОРИОГРАФІЯ, ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕМИ

Пропонується аналіз стану вивченості життєтворчості Федора Гнатовича Стравінського (1843–1902) та його українських зв'язків. На основі газетних публікацій, листів, спогадів сучасників артиста та наявних наукових публікацій простежено основні етапи еволюції інтересу дослідників до творчості співака (починаючи від прижиттєвих свідчень про митця). Виявлено причини недостатньої дослідженості постаті Ф. Стравінського та зростання інтересу до неї у колах сучасних науковців. Окреслено перспективи джерелознавчого пошуку, пов'язаного зі з'ясуванням місця і ролі української культури у творчості Ф. Стравінського.

Ключові слова: Федір Стравінський, оперний театр, джерелознавчий пошук, архівні матеріали, періодичні видання.

Співаченко Оксана Святославівна, аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Федор Стравинский и Украина: историография, векторы исследования темы.

Автор предлагает анализ состояния изученности жизнетворчества Федора Игнатьевича Стравинского (1843–1902) и его украинских связей. На основании газетных публикаций, писем, воспоминаний современников артиста и существующих научных публикаций прослежены основные этапы эволюции интереса исследователей к творчеству певца (начиная с прижизненных сведений об артисте). Выявлены причины недостаточной изученности фигуры Ф. Стравинского

и возрастания интереса к ней современных ученых. Очерчены перспективы источниковедческого поиска, связанного с выяснением места и роли украинской культуры в творчестве Ф. Стравинского.

Ключевые слова: Федор Стравинский, оперный театр, источниковедческий поиск, архивные материалы, периодические издания.

Spivachenko Oksana, postgraduate of National Academy Managerial Staff of Culture and Arts.

Fyodor Stravinsky and Ukraine: Historiography, Vectors of Research Topics.

The article proposes an analysis of the knowledges state of the Fyodor Stravinsky's life (1843–1902) and his Ukrainian relations. On the basis of newspaper articles, letters, memoirs of contemporaries of the artist and available scientific publications traced the main stages of the evolution of researchers interested in the work of the singer (witness during the life of the artist). Identified causes incomplete of scrutiny of F. Stravinsky's figure and growing interest for it of modern scientists. The prospect of source search associated with the elucidation of the role and place of Ukrainian culture in the Creativity of Stravinsky.

Key words: *Fyodor Stravinsky, opera, search of sources, archival materials, periodicals.*

У 1901 році на сторінках "Російської музичної газети" автор статті, присвяченої 25-річчю творчої діяльності Федора Гнатовича Стравінського, висловив думку про те, що "полная и всесторонняя оценка деятельности юбиляра будет сделана лишь историей <...>, которая отведет Ф. И. Стравинскому почетную страницу как истинно художественному истолкователю целого ряда типов и героев, которыми гордится русская и западноевропейская оперная литература. История отметит крупные по их художественному значению и симпатичные по редкой честности и правдивости стороны дарования и деятельности Ф. И., как художника и превосходного певца, а также как артиста и человека, наделенного не только замечательным талантом, но и сердцем и правдивой душой"¹ [7].

Такі надії на визнання та добру пам'ять про видатного співака, художника, заслуженого артиста імператорських театрів, плекали сучасники Ф. Г. Стравінського. Однак і до сьогодні життєтворчість артиста не отримала належного висвітлення, а мистецькі зв'язки Ф. Стравінського з українською культурою взагалі залишаються поза увагою дослідників. Крім біографічних відомостей в енциклопедіях та поодиноких публікацій, подекуди із застарілими свідченнями та неточними фактами, фактично не маємо жодної ґрунтовної роботи про артиста.

Мета даної публікації – узагальнити інформацію щодо стану вивченості постаті Ф. Стравінського, виявити причини малодослідженості його зв'язків з Україною, визначити перспективи подальшої розробки теми.

Дослідження постаті Ф. Стравінського потребувало, перш за все, оцінки ступеню вивченості життя та виконавської діяльності митця, ґрунтовного ознайомлення з друкованими джерелами, що вміщують відповідні матеріали. Насамперед, це газети та журнали, які виходили в Росії за життя артиста.

У довіднику "Музыкальная библиография русской периодической печати XIX века" під редакцією Т. М. Ліванової [10] зазначено, що прізвище Ф. Г. Стравінського зустрічається у багатьох тогочасних періодичних виданнях. Одразу зауважимо: зважаючи на те, що переважна частина творчого життя співака пов'язана з Маріїнським театром (з 1876 по 1902 рр.), більшість публікацій

(зокрема, рецензії на виступи Ф. Стравінського) вміщено у петербурзьких періодичних виданнях – це газети "Биржевые ведомости", "Русские ведомости", "Русская музыкальная газета", "Новости и биржевая газета", журнал "Всемирная иллюстрация" та ін.

Особливу цінність, на наш погляд, являє собою єдине інтерв'ю з артистом, що відбулося напередодні ювілею його сценічної діяльності і було надруковане в журналі "Вестник театра и музыки" (1898, № 2). Бесіду з Ф. Г. Стравінським проводив Олександр Коптяєв²: "Мы в кабинете у Ф. И. Стравинского <...>. Это кабинет скорей ученого или, по крайней мере, завязтого библиофила, чем артиста: просторная высокая комната поражает, прежде всего, тысячами фолиантов, украшающих в тщательном порядке стенные полки" [8]. Відповідаючи на питання гостя, співак розповів, де він народився, жив, навчався, коли почав співати, хто допоміг йому при вступі до консерваторії. Але цінність даного інтерв'ю, перш за все, полягає в наявності у ньому свідчень артиста про методи роботи над створенням оперних образів, про особисті музичні пріоритети співака та секрети його професійного успіху. Жива мова, тонкі спостереження, влучні зауваження характеризують митця як першокласного професіонала.

Звертає на себе увагу висвітлення святкування 25-річчя творчої діяльності Ф. Г. Стравінського на сцені Маріїнського оперного театру (1901). З цього приводу вийшли інформативно насичені статті – як напередодні ювілейного вечора ("Новости и биржевая газета", 1900, 30 грудня), так і після святкувань (РМГ³, 1901, № 1). Вражають чисельністю листи, що прийшли на особисту адресу артиста у ювілейні дні; пізніше вони частково були надруковані у збірці "Ф. Стравинский. Статьи, письма, воспоминания" [20]. Свою вдячність усім, хто привітав його у цей день, артист також висловив у відкритому листі – про це свідчить допис на сторінках "Русской музыкальной газеты": "Ф. И. Стравинский, отпраздновавший 3 января 25-летие своей славной артистической деятельности, напечатал в "Нов." (швидше за все, йдеться про видання "Новости и биржевая газета". – О. С.) следующее письмо: "До глубины души тронутый дорогим для меня вниманием, выраженным как в личных приветствиях и поздравлениях, так равно в адресах, письмах и телеграммах, по случаю исполнившегося 25-летия моей сценической деятельности в Императорской спб. русской опере, – приношу свою безграничную и сердечную признательность всем: высокочтимой публике, дорогим товарищам-артистам, учреждениям, обществам, отдельным лицам, родным, друзьям и знакомым, почтившим меня в незабвенный день 3-го января, – день, который останется неизгладимым, светлым воспоминанием на всю мою жизнь. Примите и пр. Заслуженный артист Императорской С.-Петербургской русской оперы. СПб. 1901 года, 7-го января"" [19].

До прижиттєвих публікацій належить і стаття М. Соловйова⁴ "Стравинский" в Енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Ефрона (т. 31-А), що також вийшов у 1901 році.

За радянських часів окремі статті вийшли у перевиданнях і стали більш доступними. Наприклад, у другому томі Повного зібрання творів П. І. Чайковського (1953) вміщено статтю "Киевская опера – четвертое симфоническое соб-

раніе", яка 1874 року була надрукована у газеті "Русские ведомости" (№ 271); стаття В. В. Стасова "К юбилею Стравинского" ("Новости и биржевая газета", 1900, 30 грудня) увійшла до багатотомника його вибраних творів [15].

Таким чином, жанрова палітра публікацій, що виходили за життя співака, досить різноманітна – це рецензії, репортажі, дописи, замітки, інтерв'ю. Серед авторів, що оцінювали талант Ф. Стравінського – В. Стасов, Ц. Кюї, П. Чайковський, О. Коптяєв, М. Соловійов. Такий інтерес музичних критиків та композиторів до творчості артиста свідчить про важливість його діяльності для розвитку оперного мистецтва на теренах Російської імперії у ХІХ столітті, а аналіз публікацій дає змогу прийти до висновку про високу оцінку творчості Ф. Г. Стравінського та велику повагу до нього з боку авторитетних музикантів-сучасників.

Згадаємо при нагоді й деякі публікації, що з'явилися невдовзі після смерті Ф. Стравінського в "Русской музыкальной газете". Перш за все, це досить об'ємна стаття М. Фіндейзена⁵ "Памяти Ф. Стравинского", надрукована у грудні 1902 року (РМГ № 48); замітка того ж автора про встановлення пам'ятника на могилі співака (випуск РМГ № 48 від 21 листопада 1906 року) та стаття "Периодическая печать о музыке: В защиту памяти Ф. И. Стравинского" (РМГ, 1909, № 9), у якій редакція розгортає полеміку з поетом В. Ліхачовим⁶ – автором статті в журналі "Театр и искусство" щодо творчості Ф. Стравінського.

Після того як артиста не стало, інтерес до його творчості на деякий час згасає. Виняток становлять лише окремі згадки про співака в контексті свідчень про інших тогочасних талановитих митців (зокрема, у коментарях до книги "Островский и русские композиторы. Письма" [1]).

Статті про Ф. Стравінського, що увійшли до енциклопедичних видань, як правило, схожі одна на одну – навіть допущені неточності "тиражуються", переходячи з видання до видання. Найбільш об'ємна стаття енциклопедичного характеру про Ф. Г. Стравінського вміщена у книзі М. Львова "Из истории вокального искусства" [9].

Однією з "перших ластівок", що сповістила про відродження інтересу до величної творчої постаті Федора Стравінського, стала стаття у книзі "Петербургская опера и ее мастера", що належала перу Едуарда Старка (вийшла у 1940 р.)⁷. За формою викладення матеріалу це своєрідне енциклопедичне видання, у якому достатньо професійно, з конкретними посиланнями на газетні та журнальні публікації, дана характеристика провідним співакам Маріїнського театру.

Лише у 1951 році вийшла присвячена співаку невеличка брошура В. В. Богданова-Березовського "Федор Стравинский" [2], у якій автор наводить біографічні дані артиста та дає коротку характеристику його творчості.

Згадки про талановитого оперного співака з'являються на сторінках видань, присвячених сучасникам та друзям Ф. Г. Стравінського. 1959 року вперше були надруковані вибрані листи з його переписки з композитором та диригентом Е. Ф. Направником [11]. У 1970–1980-ті роки вийшов ряд видань, присвячених Ф. І. Шаляпіну – у деяких з них [21] знаходимо згадки про Стравінського, який, виявляється, був для Шаляпіна еталоном оперного артиста.

Нові свідчення про Федора Стравінського з'являються у зв'язку із зростанням у Радянському Союзі інтересу до постаті його сина, Ігоря Стравінського. 1963 року вийшла друком "Хроника моей жизни" І. Ф. Стравінського – єдине на той час документальне джерело фактів і свідчень про хронологію життя композитора та його родину.

У діалогах з Робертом Крафтом (опубліковані частково російською мовою 1971 року) І. Стравінський пригадує виступи батька на сцені Маріїнського театру, наявність величезної бібліотеки у їхньому домі, називає імена тих, хто був близьким до сім'ї Стравінських (М. Римський-Корсаков, О. Бенуа, Е. Направник та ін.).

У 3-томнику "И. Ф. Стравинский. Переписка с русскими корреспондентами. Материалы к биографии" [6] знаходимо свідчення І. Стравінського про життя родини на Україні (зокрема, в Устилузі і Печисках) та дворянське походження їхнього роду. Про батька композитор згадує переважно в контексті спогадів з дитинства та юності.

Серед монографічних досліджень, присвячених І. Стравінському (праці Б. Ярустовського, М. Друскіна, В. Смірнова та ін.), особливої уваги заслуговує монографія С. Савенко "Мир Стравинского" [14]. У першій главі книги "Curriculum vitae" йдеться про дитячі та юнацькі роки композитора, його родину, неодноразово згадується про батька – Ф. Г. Стравінського. Найбільш цінними для нас є розгорнуті, інформативно насичені коментарі, що містять раніше не оприлюднену інформацію з посиланнями на документальні першоджерела.

Більш повні відомості про родину Стравінських подано в іноземних дослідженнях, присвячених Ігорю Стравінському. Зокрема, у книзі Людвіка Ерхардта [22] весь перший розділ ("Śladami przodków") присвячено батькам та родині композитора. Автор ретельно розглядає усі варіанти дворянського походження роду та гербу Сулимів–Стравінських, наводить біографічні відомості про батьків Ігоря Стравінського. У праці американського дослідника Стефана Волша [23] Федору Стравінському відведено окремий підрозділ, у якому, окрім максимально зібраних біографічних відомостей про артиста, знаходимо і характеристику його творчості.

Найбільш повне та інформаційно насичене російськомовне видання (поки що єдине), цілком присвячене постаті Ф. Г. Стравінського, вийшло у 1972 році. Йдеться про збірку під редакцією А. Гозенпуда "Ф. И. Стравинский. Статьи, письма, воспоминания" [20], у якій, крім дослідницьких статей А. Гозенпуда ("Ф. И. Стравинский – человек и художник") та А. Раскіна ("Многогранность таланта. (О рисунках Ф. И. Стравинского)"), вміщені спогади внучки Федора Гнатовича – Ксенії Стравінської, вперше опублікована сімейна переписка Стравінських, переписка Ф. Стравінського з Е. Направником, П. Єфремовим⁸, М. Фіндейзенем, а також окремі листи до Ф. Стравінського від сестри М. Глінки – Л. Шестакової, О. Бородіна, М. Римського-Корсакова, В. Стасова, інших сучасників. Подано також хронограф життя та творчості співака і хронологічний список виконаних Ф. Стравінським ролей упродовж всієї його артистичної діяльності. Відзначимо, що й до сьогодні ця книга залишається основним джерелом інформації про митця.

Особливу цінність для реконструкції достовірної біографії Ф. Г. Стравінського становлять також спогади його онучки та хранительниці родинного архіву

Стравінських Ксенії Юріївни Стравінської⁹. У статті "Что я слышала о своем деде – Ф. И. Стравинском" [20, 75-81] подані нові свідчення про дитинство та роки навчання майбутнього артиста, розкриваються особливості Стравінського-сім'янина. Пізніше, у 1978 році, було видано книгу К. Ю. Стравінської "О И. Ф. Стравинском и его близких" [16], де свідчення про Федора Гнатовича доповнилися новими документально підтвердженими фактами про родину Стравінських.

У друкованих джерелах, присвячених Ф. Стравінському, тема зв'язків артиста з Україною залишалася, як правило, поза увагою дослідників – виключення складала лише короткі, переважно не підтвержені документально відомості. Помітне пожвавлення інтересу до творчості Ф. Стравінського спостерігається наприкінці ХХ століття. До російських дослідників долучаються українські – тут також зростає зацікавленість родиною Стравінських.

У 1994 році в Луцьку було проведено перший міжнародний фестиваль класичної музики "Стравінський та Україна"¹⁰ (на той час єдиний на Волині, який пропагував класичну музику) і відкрито музей-садибу Ігоря Стравінського в Устилузі (перша музейна експозиція почала діяти з 1990 року). Тоді ж у Луцьку була проведена міжнародна науково-практична конференція "Стравінський та Україна", яка стала каталізатором розвитку вітчизняної наукової "стравініани". У цьому руслі почали з'являтися й нові дослідження, пов'язані з родиною Стравінських. У збірці матеріалів конференції 1994 року (вийшла друком у 1996 р.) [17] надруковані, зокрема, наукові розвідки "Стравінський та Україна" А. Терещенко, "Розповіді старожилів Устилуга про Стравінського та його оточення" М. Лобанова, "Бібліографічні аспекти дослідження спадщини І. Стравінського в Україні" В. Шульгіної та ін.

Нові свідчення про життя сім'ї Стравінських з'являються на початку ХХІ століття. У 2000 році в Москві побачив світ словник "Отечественные певцы: 1750–1917" О. Пружанського [13], де вміщена найбільш повна на сьогодні енциклопедично-інформативна стаття про Ф. Г. Стравінського (максимально зібрано біографічні матеріали, подано повний перелік ролей та вказано вичерпний список публікацій про артиста в пресі). В Україні оприлюднюються матеріали, пов'язані з періодом роботи Ф. Стравінського у Києві – зокрема, цікаві факти, вибрані з періодики ХІХ століття, пов'язані з історією Київського оперного театру, знаходимо у книзі Олени Зінкевич "Концерт и парк на крутояре" [5].

Не відомі раніше київські сторінки життя сім'ї Стравінських розкрито у статті співробітниці Музею історії Києва, науковця, історика Ольги Друг "Музыкальная история одной усадьбы в Липках" [4]. На особливу увагу заслуговують, на наш погляд, публікації луцького краєзнавця, історика Олени Огневої – на сторінках її статей знаходимо спроби дослідження роду Стравінських. Віднайдені нові свідчення про перебування Ф. Стравінського на Україні опубліковані, зокрема, у статті О. Огневої "Матеріали Волинського архіву про Устилузький маєток Носенків – Белянкіних – Стравінських" [12]. Як бачимо, не лише музикознавці залучаються останнім часом до вивчення життя та творчості видатного співака.

Унікальним джерелом дослідження особистості Ф. Стравінського та розуміння тогочасної епохи стали його щоденні записи у "Розрахункових книгах". Детальний облік, який вів Федір Стравінський щодо усіх фінансових прибутків та витрат, дозволив історику і соціологу Леоніду Сухорукову у статті "Одна тиждень із життя співака Мариинського театру (по матеріалам расходних книг Ф. І. Стравинського)" [18] зробити спробу реконструкції життя та побуту людини того часу.

Сьогодні інтерес до творчості Ф. Стравінського все більше зростає серед музикознавців¹¹, адже ґрунтовного монографічного дослідження, присвяченого співаку, до тепер не існує. Особливу увагу з огляду на це викликала стаття Анни Виноградової "Кримінальна історія с рукописью, или Следствие ведет... музыковед" [3], де авторка аналізує причини малодослідженості творчої біографії Ф. Г. Стравінського та розкриває факти з історії написання монографії про артиста Едуардом Старком ще на початку ХХ століття. Публікація являє собою дійсно "розслідування" долі рукопису.

Підсумовуючи аналіз наукової та джерельної бази дослідження зазначеної теми (статті у періодичних виданнях за життя артиста та після його смерті, спогади сучасників та представників роду Стравінських, проблемні статті, пов'язані з постаттю митця), доходимо висновку про нерівномірну у різні часи зацікавленість постаттю співака. Велика кількість різноманітних публікацій, що з'явилися останнім часом, свідчить про зростання інтересу до особистості та творчої постаті Ф. Стравінського, який виявляють науковці різних галузей (серед сучасних: Алла Терещенко, Олена Зінкевич, Анна Виноградова, – музикознавці; Ольга Друг, Олена Огнева, Надія Онищенко – історики-краєзнавці; Леонід Сухоруков – історик і соціолог та ін.). Разом з тим констатуємо відсутність монографічного дослідження, яке включало б повну характеристику різноманітної творчої діяльності артиста та узагальнило б усі відомі та віднайдені архівні документи – свідоцтва життя та діяльності митця.

На шляху до відродження пам'яті про Ф. Стравінського особливу цінність, безперечно, складають архівні матеріали, які вдалося знайти на території України – у містах, з якими був пов'язаний співак. Зокрема, це Ніжин, де Ф. Стравінський навчався у гімназії (1859–1861), у Ліцеї князя О. Безбородька (1868–1869), та Київ, де починався творчий шлях митця (1873–1876). Важливими для підтвердження багатогранних українських зв'язків Ф. Стравінського стали і документи, що підтверджують спілкування артиста з видатними діячами української культури, зокрема з М. Лисенком; а також знахідки нових свідчень про родинні зв'язки співака на Україні.

Лише достовірні архівні документи дозволять розкрити мало відомі сторінки українських зв'язків Ф. Г. Стравінського – артиста, співака та художника, основоположника талановитої мистецької родини, який, безперечно, посідає вагомим місце в ряду діячів, що відіграли вагому роль у розбудові вітчизняної музичної, зокрема, оперної культури.

Примітки

¹ Цитати у статті наведено мовою оригіналу, з метою збереження стилістики тексту першоджерела.

² Коптяев Александр Петрович (1868–1941) – російський музичний критик і композитор. У 1892 р. закінчив юридичний факультет Петербурзького університету. Музиці навчався приватно у 1886–1893 рр. Викладав естетику на музичних курсах (1905 р.). Критичну діяльність розпочав у 1893 р. Друкувався у виданнях "Северный вестник", "Русская музыкальная газета", "Cosmopolis", "Вестник иностранной литературы", "Мир Искусства", "Санкт-Петербургские ведомости", "Русь".

³ Тут і далі РМГ – Русская музыкальная газета.

⁴ Соловйов Микола Феопемптович (1846–1916) – російський музичний критик, педагог, композитор, музично-громадський діяч. У 1872 р. закінчив Петербурзьку консерваторію. У 1872–1906 рр. – викладач консерваторії (з 1885 – професор), вів курси композиції, історії та теорії музики. У 1878 р. в якості делегата РМГ брав участь у Паризькій всесвітній виставці. Музично-критичну діяльність почав у 1869 р. Співпрацював з журналами "Всемирная иллюстрация", "Музыкальный сезон", "Музыкальный листок", "Музыкальный мир", "Нувеллист", "Свет", "Нива", "Ежегодник императорских театров"; газетами "Биржевые ведомости", "Санкт-Петербургские ведомости", "Новое время", "Новости" та ін. Був редактором музичного відділу Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона.

⁵ Фіндейзен Микола Федорович (1868–1928) – російський музикознавець, музичний критик, журналіст, видавець. Навчався у Санкт-Петербурзькому комерційному училищі, музичну освіту здобував приватно. З 1894 по 1918 рр. – засновник, головний редактор та видавець "Русской музыкальной газеты".

⁶ Ліхачов Володимир Сергійович (1849–1910) – російський поет і перекладач. Надрукував у журналі "Театр и искусство" (1909, № 5) спогади, у яких паплюжив творчість Ф. Стравінського, що викликало відповідну протестну реакцію редакції РМГ.

⁷ Старк Едуард Олександрович (псевдонім Зігфрід), (1874–1942) – російський музичний критик та мистецтвознавець, випускник Санкт-Петербурзького університету. Літературно-критичну діяльність почав у 1901 р., співпрацював з журналами "Театр и искусство", "Обозрение театров", "Ежегодник Императорских Театров", а також петербурзькими газетами (до 1917 року). Після революції успішно друкувався у радянських журналах "Жизнь искусства", "Советское искусство", "Театр и музыка", газетах "Россия", "Петроградский курьер" та ін. Писав музичні огляди, рецензії на музично-театральні спектаклі, критичні статті про творчість композиторів і виконавців: П. Чайковського, М. Глінку, Ф. Шаляпіна, Ф. Стравінського, Л. Собінова та ін. Близько знав та спілкувався з сім'єю Стравінських. Товаришував з найстаршим сином Ф. Стравінського Романом, разом з ним навчався у Санкт-Петербурзькій гімназії та Санкт-Петербурзькому університеті на юридичному факультеті.

⁸ Єфремов Петро Олександрович (1830–1907) – відомий російський бібліофіл, бібліограф, редактор, літературознавець, видавець, історик російської літератури, публікатор та коментатор творів російських класиків. Директор Санкт-Петербурзької ощадної каси та Державного банку.

⁹ Стравінська Ксенія Юріївна – дочка Юрія Федоровича Стравінського, сина Федора Гнатовича.

¹⁰ У травні-червні 2014 року відбувся вже одинадцятий такий фестиваль.

¹¹ Зокрема, документи з київських та ніжинського архівів опубліковані у статтях: В. Редя, О. Співаченко. Федір Стравінський: українські сторінки життя та творчості (Музика. – 2013. – № 6); В. Редя, О. Співаченко. "Успіх його йшов crescendo..." (київський період у творчій кар'єрі Федора Стравінського) (Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць. – Вип. 27. – К., 2015).

Література

1. А. Н. Островский и русские композиторы: Письма. – М.-Л. : Искусство, 1937. – С. 229–230.
2. Богданов–Березовский В. Федор Стравинский / В. Богданов-Березовский. – М.-Л. : Музгиз. – 1951. – 52 с.
3. Виноградова А. Криминальная история с рукописью, или Следствие ведет... музыковед / Анна Виноградова // Звезда. – 2013. – № 8. – С. 197–203.
4. Друг О. Музыкальная история одной усадьбы в Липках / Ольга Друг // Киевский альбом. Исторический альманах. – К., 2007. – Вып. 5. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.magazinchik.kiev.ua/books/k_album/12377#!prettyPhoto
5. Зинькевич Е. С. Концерт и парк на крутояре.../ Елена Зинькевич. – К. : ДУХ і ЛІТЕРА. – 2003. – 316 с.
6. И. Ф. Стравинский. Переписка с русскими корреспондентами. Материалы к биографии. – М. : Композитор. – 1998. – Т. I. (1882–1912). – 550 с.
7. К 25-летию артистической деятельности Ф. И. Стравинского // РМГ, №. 1 – 1901. – стлб. 13-15.
8. Коптяев А. Ф.И. Стравинский/ А. Коптяев// Вестник театра и музыки. – 1898. – № 2. – С. 10–12.
9. Львов М. Из истории вокального искусства / М. Львов. – М. – 1964. – 228 с.
10. Музыкальная библиография русской периодической печати XIX века / Сост. Т. Ливанова. – Вып. VI (1871–1880). – М. : Гос. муз.издат. – Ч. 2. – 1976. – 340 с.; Ч. 3. – 1979. – 239 с.
11. Направник Э. Ф. Автобиографические, творческие материалы, документы, письма / ред. Ю. В. Келдыш. – Л. : Гос. муз.издат. – 1959. – 447 с.
12. Огнева О. Матеріали Волинського архіву про Устилузький масток Носенків – Белянкіних – Стравинських / Олена Огнева // Музикознавчі студії: Ігор Стравинський: дискурс творчості: зб. наук. праць. – Луцьк : Вежа – 2008. – С. 5–12.
13. Пружанский А. М. Отечественные певцы : 1750–1917 : Словарь в 2 частях. // А. М. Пружанский. – М., 2000. – Ч. 2. : Р–Я. – 394 с.
14. Савенко С. Мир Стравинского/ Светлана Савенко. – М. : Композитор. – 2001. – 328 с.
15. Стасов В. В. К юбилею Стравинского// Стасов В. В. Избранные сочинения. –М. : Искусство. – 1952. – Т. 3. – С. 281–283.
16. Стравинская К. Ю. О И. Ф. Стравинском и его близких / К. Ю. Стравинская – М. : Музыка. – 1978. – 232 с.
17. Стравинський та Україна : Матеріали міжнар. конф. – НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К. : Абрис. – 1996. – 175 с.
18. Сухоруков Л. Н. Одна неделя из жизни певца Мариинского театра (по материалам расходных книг Ф. И. Стравинского) / Л. Н. Сухоруков // Историография и источниковедение отечественной истории. – Сб. научных статей. – С.-Петербург, 2011. – Вып. 6. – С. 328–335. [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://history.spbu.ru/userfiles/Istoriografija_i_istochnikovvedenie.pdf
19. Ф. И. Стравинский... (б.а.) // РМГ. – 1901. – № 2. – Стлб. 55.
20. Ф. Стравинский. Статьи, письма, воспоминания / ред. А. Гозенпуд. – Л. : Музыка. – 1972. – 205 с.
21. Федор Иванович Шаляпин. Статьи и высказывания. Приложения. – М. : Искусство. – 1979. – Т. 3. – 392 с.
22. Erhardt Ludwik. IgorStrawinski / LudwikErhardt – Warszawa. : Panstwowy Instytut Wydawniczy. –1978. – 403 s.
23. Walsh Stephen. Strawinsky: A Creative Spring: Russia and France, 1882 –1934 / Stephen Walsh. – PHLICO. – 2002. – 698 p.

References

1. N. Ostrovskiy i russkie kompozitory : Pisma (1937). M.-L. : Iskusstvo [in Russian].
2. Bogdanov–Berezovskiy V. (1951). Fedor Stravinskiy. M.-L. : Muzgiz [in Russian].
3. Vinogradova A. (2013). Kriminalnaya istoriya s rukopisyu, ili Sledstvie vedet... muzykoved. Zvezda, 8, 197–203 [in Russian].
4. Drug O. (2007). Muzyikalnaya istoriya odnoy usadbyi v Lipkah. Kievskiy albom. Istoricheskiy almanah. Retrieved from https://www.magazinchik.kiev.ua/books/k_albom/12377#!prettyPhoto) [in Russian].
5. Zinkevich E. S. (2003). Kontsert i park na krutoyare... K. : DUH I LITERA [in Ukrainian].
6. F. Stravinskiy (1998). Perepiska s russkimi korrespondentami. Materialy k biografii. M. : Kompozitor. (Vols. 1) [in Russian].
7. K 25-letiyu artisticheskoy deyatel'nosti F. I. Stravinskogo (1901). Russkaya muzyikalnaya gazeta, 1, 13-15 [in Russian].
8. Koptyaev A. (1898). F.I. Stravinskiy. Vestnik teatra i muzyiki, 2, 10–12 [in Russian].
9. Lvov M. (1964). Iz istorii vokal'nogo iskusstva. M. [in Russian].
10. Muzyikalnaya bibliografiya russkoy periodicheskoy pechati XIX veka (1976, 1979). T. Livanova (Ed.). M. : Gos. muz. izdat. Issue VI (1871–1880). Part 2, Part 3 [in Russian].
11. Napravnik E. F. (1959). Avtobiograficheskie, tvorcheskie materialy, dokumenty, pisma. Yu. Keldyish (Ed.). L. : Gos. muz. izdat [in Russian].
12. Ohnieva O. (2008). Materialy Volynskoho arkhivu pro Ustyluzkyi maietok Nosenkiv–Bieliankinykh–Stravynskykh. Muzykoznavchi studii: Ihor Stravynskiy: dyskurs tvorchosti: zb. nauk. prats. Luts'k : Vezha [in Ukrainian].
13. Pruzhanskiy A. M. (2000). Otechestvennyye pevtsy : 1750–1917. M. : Muzyika (Part 2) [in Russian].
14. Savenko S. (2001). Mir Stravinskogo. M. : Kompozitor [in Russian].
15. Stasov V. (1952). K yubileyu Stravinskogo. Stasov V.V. Izbrannyye sochineniya. M. : Iskusstvo. (Vols. III), 281–283 [in Russian].
16. Stravinskaya K. Yu. (1978). O I. F. Stravinskom i ego blizkikh. M. : Muzyika [in Russian].
17. Stravynskiy ta Ukraina : Proceedings of the International Conference NAN Ukraina, IMFE im. M.T. Ryl'skoho (1996). K.: Abrys [in Ukrainian].
18. Suhorukov L. N. Odná nedelya iz zhizni pevtsa Mariinskogo teatra (po materialam rashodnykh knig F. I. Stravinskogo). (2011). Istoriografiya i istochnikovedenie otechestvennoy istorii. S.-Peterburg. (issue. 6.), 328–335. Retrieved from http://history.spbu.ru/userfiles/Istoriografiya_i_istochnikoveden [in Russian].
19. F. I. Stravinskiy... (1901). Russkaya muzyikalnaya gazeta, 2, 55 [in Russian].
20. F. Stravinskiy. Stati, pisma, vospominaniya. (1972). A. Gozenpud. (Ed.). L. : Muzyika [in Russian].
21. Fedor Ivanovich Shalyapin. Stati i vyiskazyvaniya. Prilozheniya (1979). M. : Iskusstvo. (Vols. III) [in Russian].
22. Erhardt L. (1978). Igor Strawinski. Warszawa. : Panstwowy Instytut Wydawniczy [in Polish].
23. Walsh S. (2002). Strawinsky: A Creative Spring: Russia and France, 1882 –1934. PIHLICO [in English].